

dr hab. Leszek Zinkow, prof. IKŚiO PAN

Wieliczka, 6.08.2023

ORCID: 0000-0003-0681-7428

dyscyplina: nauki o kulturze i religii

Instytut Kultur Śródziemnomorskich i Orientalnych Polskiej Akademii Nauk

ul. Nowy Świat 72 (Pałac Staszica) 00-330 Warszawa

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Pani magister Bernadety Maj

(Akademia Ignatianum w Krakowie, Wydział Filozoficzny)

***Kulturotwórcza rola opactwa cysterskiego w Mogile
w życiu państwa i narodu polskiego
oraz społeczności lokalnej w XX i XXI wieku.***

Przedłożoną do recenzji rozprawę doktorską pani magister Maj przeczytałem z przyjemnością i sporym poznawczym pożytkiem. To bardzo interesujące studium kulturowego oddziaływania opactwa ojców cystersów w podkrakowskiej wsi Mogiła, skupione zwłaszcza na pełnym dziejowych zawirowań dwudziestym stuleciu – aż do naszych czasów. Zostało umiejętnie osadzone zarówno w kontekście przeogromnej, wszak obok religijno-duchowej, przede wszystkim właśnie kulturotwórczej tradycji tego zakonnego zgromadzenia (aspekt tradycja – współczesność), jak i w perspektywie wielu uwarunkowań, zwłaszcza współczesnej historii politycznej; krajowej oraz europejskiej, społecznej, materialnej, a także w perspektywie dynamiki przemian duchowości ostatnich kilkunastu dekad. Uważam dzieło p. Maj za w wielu wątkach pionierskie, interdyscyplinarne, ukazujące rozległą panoramę kulturowych interakcji mogińskiego klasztoru z lokalną społecznością.

Autorka podzieliła rozprawę na pięć rozdziałów merytorycznych, poprzedzonych metodologicznym wstępem, które uzupełniają podsumowujące zakończenie z zarysowanymi perspektywami badań oraz bardzo cenne aneksy: ikonograficzno-kartograficzny (aneks zawierający mapy, grafiki, fotografie jest równolegle komentowany, przy czym na podkreślenie zasługuje fakt dotarcia przez Doktorantkę do materiałów których nie odnotowałem w dotychczasowym naukowym obiegu, oraz własna dokumentacja fotograficzna), ponadto dwanaście autorskich, obszernych, niezwykle interesujących wywiadów, co bardzo dobrze uzupełnia rozprawę o aspekt oral history, wartościową metodę historiografii czasów najnowszych. W tym miejscu pozwolę sobie zgłosić pierwsze zastrzeżenie, ponieważ recenzynie nie będę już do *Aneksów* wracał: otóż moim zdaniem pożyteczne byłoby poprzedzenie każdej z rozmów syntetycznie sformułowaną sylwetką/biogramem rozmówcy. Oczywiście rozmaite informacje o interlokutorach są rozproszone w tekście głównym i podczas lektury ciągłej czytelnik rozprawy rozpoznaje sylwetki, niemniej jednoakapitowa prezentacja, identyfikator „who is who” – choćby w funkcji porządkująco-przypominającej – przed tekstem każdego wywiadu mogłaby być bardzo pożyteczna.

W rozdziale drugim (składa się nań jedenaście zhierarchizowanych podrozdziałów) Doktorantka wprowadza w dawniejsze dzieje zakonu cystersów; od powstania zgromadzenia we Francji, wyrazistego zarysowania specyfiki duchowości, następnie sprowadzenia do Polski w połowie XII wieku, fundacji opactwa w Mogile (przypomnijmy; nie było to jednak najstarsze Abbatia Cisterciensis na naszych ziemiach) i omówienie kulturotwórczej (w szerokim rozumieniu tego pojęcia – od implementowania sprawnej, wydajnej działalności gospodarczej po aktywność naukowo-artystyczną) misji zgromadzenia. W osobnych podrozdziałach przybliżone zostały sylwetki najwybitniejszych dawnych cystersów mogińskich – choć w zasadzie jedynie od XVI do połowy XVII wieku: Stanisława Samostrzelnika (ok. 1480-1541), Erazma Ciołka (ok. 1492-1546), Marcina Biało-brzeskiego (ok. 1530-1586), Wawrzyńca Goślickiego (ok. 1530-1607) i Pawła Piaseckiego (1579-1649). Rozumiem, że był to złoty okres mogińskiego opactwa, choć może nieco zastanawiać akurat taki wycinek z dziejów Mogiły. Nie wspomniano tu (ani w całym pozostałym tekście rozprawy – nie znalazłem mimo uważnej lektury) innych znaczących „mogińskich” person – na przykład żadnego z Szembeków (Stanisława, Krzysztofa, Michała) bądź ciekawej postaci z przełomu XVIII i XIX stulecia – Jana Kantego Wodzickiego, kawalera Orderu Orła Białego. Skądinąd ostatnią

datą wskazaną w podrozdziale poprzedzającym część zasadniczą jest rok 1737 – traktat zawarty pomiędzy Augustem II a Stolicą Apostolską dzielący majątek pomiędzy opata komendatoryjnego, budżet klasztoru na utrzymanie zakonników oraz opata klasztorowego, głównie na konserwację budynków (2.2.6.4: s. 106). W praktyce brakuje wobec tego dziewiętnastego stulecia, a pozwoliłoby to – w mojej opinii – na podkreślenie ciągłości trwania cysterskiej wspólnoty, natomiast pamiętać należy, że samo opactwo przez wieki służyło w zasadzie wyłącznie zakonnikom, z bardzo ograniczonym dostępem wiernych, zaś parafia została dopiero właśnie w połowie XIX wieku, więc w istocie jego kulturotwórczą misję w okresie wcześniejszym opisać można bardziej jako „promieniowanie” aniżeli na przykład regularną służbę misyjno-duszpasterską. Tu zastrzegam, że informacje o tym okresie, owszem, znajdujemy w rozproszeniu w całej rozprawie, ale zwłaszcza dopiero w podrozdziale 6.2.: *Podsumowanie* oraz w komentowanej ikonografii. Oczywiście wyżej wskazane zastrzeżenie nie ma absolutnie wymiaru krytycznego, ponieważ cel i zakres rozprawy zostały przecież wyraźnie wyartykułowane w jej tytule.

Wobec tego właściwa narracja badawcza rozpoczyna się w rozdziale trzecim (s. 108 i nast.), od czasów Wielkiej Wojny Światowej (zwanej pierwszą). Tu zgoda i pochwała – za umowny początek dwudziestego wieku nie została sztucznie przyjęta data kalendarzowa 1901, co przecież było wielokrotnie dyskutowanym dylematem chronologicznym, trafnie uargumentowanym choćby w popularnych dziełach: *Pochwale historii* Marca Blocha czy *Czasie w dziejach* Geralda Jamesa Whitrowa.

Trafnie zakreślone zostają zadania oraz cele opactwa, zwłaszcza parafii mogilskiej w odrodzonej Polsce, między innymi przeanalizowane renowacje, remonty samego kościoła. Ale – co ważniejsze – podkreślone i opisane przy wsparciu przykładów, zostało czynne zaangażowanie mogilskich cystersów w liczne działania społeczności lokalnych budujących narodową tożsamość, w opiekę nad młodzieżą, troskę o wykształcenie dzieci – także na przykład w konkretnym wymiarze wsparcia finansowego budowy szkół. Rozdział zamyka analiza okresu II wojny światowej wraz z jej skutkami dla opactwa mogilskiego.

Pod wieloma względami najbardziej interesujące są oczywiście badania i analizy przeprowadzone przez Doktorantkę w odniesieniu do czasów PRL (rozdział 4 i jego podrozdziały od s. 150). Dramatyczne rezultaty przemian własnościowych oraz agresywnie wdrażanych rewolucji światopoglądowych, dla mogilskiego opactwa mają także wymiar dodatko-

wego, ogromnego, można śmiało rzec nawet epickiego wyzwania, wszak nie tylko duszpasterskiego, ale właśnie najszerzej kulturotwórczego – mogilska parafia, brutalnie i konsekwentnie okaleczana przez komunistyczne władze, zwłaszcza w wymiarze materialnym, poddawana ideologicznej presji „nowych czasów”, staje się w istocie jedyną instytucją kościelną w cieniu powstającego (w niemałej części na dawnych własnościach gruntowych mogilskiego opactwa) metalurgicznego kombinatu-giganta, huty im. Lenina, która to nazwa została oficjalnie nadana 21 stycznia 1954 roku dla uczczenia 30. rocznicy śmierci przywódcy bolszewików (tutaj skądinąd wkraść się błąd - na s. 159 Doktorantka napisała o rocznicy urodzin) i wzorcowego miasta „socjalistycznej Polski”. Być może symboliczny wymiar – czy zamierzony przez władze czy nie, zapewne trudno już rozstrzygnąć – miało rozpoczęcie budowy kombinatu i miasta w 1949 roku w pobliżu parafialnego cmentarza mogilskiego, jakby podkreślając zerwanie ciągłości łańcucha pokoleń żyjących w opiekuńczym cieniu opactwa. Misja opactwa była niezwykła – wszak w jej parafialnej jurysdykcji znalazły się gwałtownie tysiące ludzi wkorzenionych, oderwanych od swoich środowisk, w większości wierzących, ale jednak bardzo podatnych na ideologiczno-światopoglądowe czy obyczajowe manipulacje komunistów (wizja „miasta bez religii”). Rozpoczęła się także intensywna inwigilacja Kościoła, nie oszczędzająca mogilskich cystersów, trwająca przez cały okres PRL. Tu oczywiście na ogromne docenienie zasługuje naukowe śledztwo przeprowadzone przez Doktorantkę w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej (poprawna krytyczna analiza źródeł).

W kolejnych podrozdziałach Doktorantka poddaje analizie kolejne konteksty warunkujące zagadnienie tytułowe: zwłaszcza przemiany religijne i w konsekwencji społeczno-kulturowe związane z dziedzictwem Soboru Watykańskiego II a przede wszystkim największe bodaj wydarzenie, którym był wybór na Stolicę Piotrową papieża Jana Pawła II, tak mocno patronującego swoim pontyfikatem narodowym nadziejom schyłkowych lat komunizmu i podczas burzliwej dekady lat 80. Wówczas także mogilskie opactwo i jego wspólnota – było jednym z niesłuchanych ważnych centrów niezależnej kultury.

Przełom lat 80. i 90. Dwudziestego wieku przyniósł fundamentalne przemiany polityczno-ustrojowe. Klasztor cystersów w Mogile w tej nowej rzeczywistości podjął śmiało wyzwanie czasu (rozdział 5), umacniając się zarazem w roli centrum lokalnej kultury. Autorka obszernie omawia ciekawe inicjatywy – między innymi aktywności pielgrzymkowe,

ale także mocno angażujące rozmaite kręgi laikatu wystawy, spektakle teatralne, sympozja i wykłady, różnotematyczne ekspozycje, działalność muzyczną (koncerty, chór i orkiestra), kultywowanie regionalnych tradycji ludowych. Ważną rolę spełnia również Muzeum kultury i duchowości cystersów wraz z bezcenną biblioteką, kluczowe ogniwo małopolskiego turystycznego historycznego szlaku cysterskiego (zdobywająca sporą popularność turystyka kulturowa). Bez wątpienia zwrotnym momentem były już w najbliższej nam współczesności obchody jubileuszu 800-lecia opactwa w 2022 roku, których omówienie jest rodzajem chronologicznej klamry zamykającej rozprawę (s. 395 i nast.).

Wreszcie wysoko ocenić należy detaliczną analizę ważnych wątków akcesoryjnych, na przykład remontów i prac konserwatorskich prowadzonych w kompleksie mogiłskim, które przecież samo w sobie jest bezcennym dziedzictwem dawnej kultury i sztuki.

Na osobną pochwałę zasługuje imponujące zestawienie bibliograficzne (strony 578-644); 865 jednostek źródłowych oraz 779 publikacji literatury przedmiotu. Trudno więc przedstawić tu jakieś zastrzeżenia, natomiast pozwolę sobie na drobną uwagę. W wielu miejscach rozprawy Autorka odnosi się do rozmaitych aspektów i wątków historii kościoła w Polsce oraz duchowości, a zabrakło w zestawieniu *Zarysu dziejów duchowości w Polsce* Karola Górskiego (Kraków, Wydawnictwo ZNAK 1986) czy późniejszej syntezy tegoż autora; *Zarys dziejów katolicyzmu polskiego* (Toruń, Wydawnictwo Naukowe UMK 2008), albo (przyznaję, bardzo syntetycznego, ale godnego odnotowania) *Zarysu dziejów Kościoła katolickiego w Polsce* Jerzego Kłoczowskiego, Lidii Müllerowej, Jana Skarbkę i Juliusza Chróścickiego (Kraków, Wydawnictwo ZNAK 1991) – choć przyznaję, że akurat kilka innych, szczegółowszych prac historycznych Kłoczowskiego zastało przez Doktorantkę odnotowanych i dobrze wykorzystanych, ale i tu zabrakło mi zauważenia jego *Dziejów chrześcijaństwa polskiego* (ostatnie wydanie Warszawa 2007), z bardzo interesująco opracowanym, właśnie historyczno-kulturowo, dwudziestym stuleciem.

Zmierzając ku podsumowaniu – konstrukcja rozprawy jest logiczna, spójna i konsekwentna a podstawowa teza, którą Doktorantka wielowątkowo i wieloperspektywicznie rozwija erudycyjnie w kolejnych rozdziałach, została sformułowana jasno i precyzyjnie. Na pochwałę zasługuje rzetelna, imponująca kwerenda archiwalno-biblioteczna i terenowa, która pozwoliła nasycić tekst ogromnym materiałem faktograficznym, fundamentem badawczej refleksji. Umiejętnie wykorzystana została nie tylko drukowana literatura przed-

miotu (źródła wtórne), lecz także źródła pierwotne, dokumenty epoki; rozmaite, nierzadko trudno dostępne archiwalia, ikonografia, pamiątki, listy, wspomniane już wyżej obszerne wywiady i inne narracje osobiste świadków.

Z recenzenckiego obowiązku dodam że stronę językową i formalną recenzowanej rozprawy oceniam wysoko. Staranna, przyjazna, potoczna narracja sprzyja lekturze a zarazem w żaden sposób nie zakłóca precyzji naukowego wywodu i logiki wskazywania wniosków, drobne literówki są incydentalne (ale dodam nieco złośliwie że jedna zdarzyła się już w otwierającym rozprawę spisie treści: 7.4. **Anes** nr 4. Rozmowa ze Zbigniewem Huptysiem, powtórzona w tytule tegoż podrozdziału na s. 525).

KONKLUZJA

Postawiona w rozprawie podstawowa teza, że pomimo kryzysów będących rezultatem polityczno-społecznych przemian XX i XXI stuleci opactwo cystersów w Mogile kontynuowało swoją wielowiekową kulturotwórczą rolę w życiu państwa, narodu i społeczności lokalnej, została według mojej opinii w sposób przekonujący przez Doktorantkę udowodniona i poparta skrupulatnie zgromadzonymi oraz poddanymi krytycznej analizie i wnioskowaniu materiałami. Mimo wskazanych wyżej drobnych uwag i zastrzeżeń rozprawa przedłożona do recenzji spełnia kryteria art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, Dz. U. z 2023 r. poz. 742, z późn. zm. we wskazanych tam zakresach; zwłaszcza stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego, wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki w dyscyplinie w której została przygotowana, oraz potwierdza umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Wnioskuje wobec tego o dopuszczenie rozprawy doktorskiej pani magister Bernadety Maj pod tytułem *Kulturotwórcza rola opactwa cysterskiego w Mogile w życiu państwa i narodu polskiego oraz społeczności lokalnej w XX i XXI wieku – do publicznej obrony wraz z dalszym procedowaniem przyznania stopnia naukowego.*

